

А. А. Корж, С. А. Горбаненко

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЦТВА АРТЕФАКТІВ ІЗ ГЛИНИ МЕШКАНЦЯМИ БАСІВСЬКОГО ГОРОДИЩА

У 2021—2022 рр. Басівський загін Путивльської археологічної експедиції досліджував поселення 3 «Башта» Басівського городища і виявив понад 400 виробів із глини, зокрема й 27 цілих конусів. Велика кількість відбитків на цих виробах привернула увагу, тому було виконано детальніший огляд колекції. Виявлено переважно відбитки зернівок злакових на денцях горщиків. Ця публікація вводить до наукового обігу результати ідентифікаційного аналізу палеоетноботанічних матеріалів. У аналітичній частині отримані дані розглянуто в контексті виробничого процесу.

Ключові слова: рання залізна доба, Басівське городище, вироби з глини, палеоетноботаніка, зернівка.

Вступ. Басівське городище, розташоване у с. Пшінщина Роменського р-ну Сумської обл., є найбільшою поселенською пам'яткою скіфського часу Посульського регіону. Пам'ятка розміщена на трьох мисах, що мають назву «Аршавське», «Башта» й «Малий городок»; також до її складу належить велика рівнинна частина, у давнину оточена валом, залишки якого добре збереглися на схід від с. Пшінщина. Загальна площа становить приблизно 170 га (рис. 1).

Протягом ХХ ст. на різних частинах укріплення працювали М. О. Макаренко (1906), В. А. Іллінська (1947, 1957, 1959) й експедиція «Сула» на чолі з Ю. В. Болтриком (1992—1994). 1967 р. пам'ятку обстежував Б. А. Шрамко. З 2020 р. Басівське городище досліджує А. А. Корж. Роботи зосереджені на маловивчених і раніше невідомих ділянках пам'ятки. Серед них — поселення 3 «Башта», виявлене під час розвідок 2020 р. За два польові сезони розкопано 44 м² (Корж 2021b; 2022).

За понад 10 років розкопок пам'ятки досліджено близько 1300 м² і зібрано колекцію, яка нараховує більше 5000 одиниць артефактів. Наймасовішій категорії знахідок — фрагментам ліпленого від руки посуду (та іншим виробам із глини) було приділено менше уваги, ніж вона заслуговує. Деякі дані вміщено у статті, присвяченій Басівському городищу (Іллінська 1965). Типологічну класифікацію ліпного посуду скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу здійснив К. Ю. Пеляшенко, у праці якого враховано і знахідки з вищезначеної пам'ятки (Пеляшенко 2020).

Міждисциплінарного вивчення глиняних виробів ручної формовки з Басівського городища попередники не зробили. Нині вже здійснено рентген-флуоресцентний аналіз невеликої вибірки матеріалів (знахідки 2020 р.) на базі Інституту прикладної фізики НАН України (Корж 2021a). Аналіз відбитків на поверхнях глиняних виробів виконано вперше.

Контекст і короткий опис виробів із глини. Поселення 3 «Башта» розташоване на захід від однойменного мису і займає центральну, відносно рівну частину схилу. На поверхні помітні сліди незаконної діяльності грабіжників у вигляді ям і ґрунтових відвалів, насичених культурними рештками. Розкоп 2021 р. (розкоп 1)¹ закладено на місці шурфу (розвідки 2020 р.; рис. 1: 3), в якому виявлено частину заглибленої споруди. Наймасовіший матеріал представлений фрагментами ліпного посуду, переважна більшість — від горщиків. Майже в усіх зразках основною домішкою у формуваль-

1. 2022 р. поруч закладено розкоп 2 (рис. 1: 3); матеріали знаходяться на стадії опрацювання.

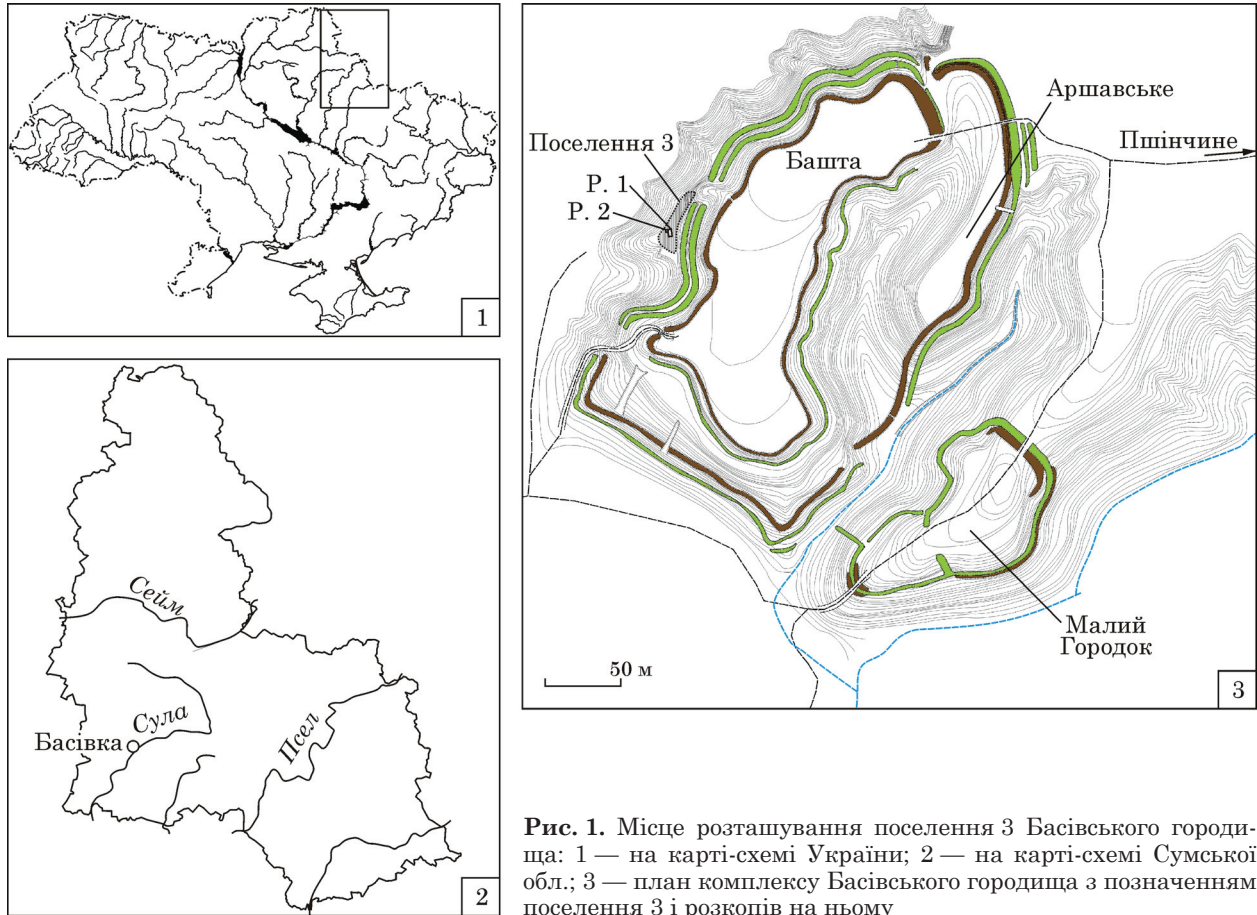


Рис. 1. Місце розташування поселення 3 Басівського городища: 1 — на карті-схемі України; 2 — на карті-схемі Сумської обл.; 3 — план комплексу Басівського городища з позначенням поселення 3 і розкопів на ньому

ній масі є шамот, інші — пісок, жорства і крейда трапляються в поодиноких випадках.

Реконструйований діаметр вінець горщиків від 11 до 20 см, більшість у діапазоні 12—15 см. Серед орнаментальних композицій переважають пальцеві (пальцево-нігтьові) вдавнення по краю, а також їхнє поєднання з проколами на шийці. Великий відсоток неорнаментованих (рис. 2: 1—6).

Денця ліпних горщиків переважно мають діаметр 7—10 см, товщина 1—1,5 см. Умовно можна виділити чотири категорії донець: орнаментовані; із закраїною біля самого днища; із увігнутим дном; із відносно рівним дном (рис. 2: 7—10).

Глиняні конуси походять здебільшого із заповнення споруди (25 із 27 виробів). Висота становить від 7,5 до 12 см, (більшість 8,5—9,5 см), діаметр основи — 6,7—12,5 см (більшість 9—10 см). Деякі вироби мають пальцеві вдавнення з двох сторін і неглибокі вдавнення на основі (рис. 3).

Матеріали і методи. Для отримання палеоетноботанічної інформації було оглянуто вироби з глини: фрагменти горщиків (переважно денця — понад 100 од.), а також серію так званих конусів (27 од.). Здійснено огляд доступних поверхонь, включно зі зламами виробів. Ідентифікаційний аналіз зернівок культурних рослин виконано за допомогою широкого кола

публікацій на цю тему, а також порівняння із сучасною колекцією і давніми зразками.

За результатами огляду враховано: поодинокі зернівки культурних рослин на стінках горщиків і на конусах; різноманітні відбитки на денцях горщиків. Конуси описані окремо.

Результати. Поодинокі відбитки зернівок:

- просо (*Panicum miliaceum*) 14 од. — 11 на стінках, 2 з яких в придонній частині горщика, на дні якого також є відбитки проса; 3 на конусах;

- ячмінь плівчастий (*Hordeum vulgare*) 4 од. — всі на конусах, 2 з яких — імовірно відбитки ячменю;

- пшениця двозернянка (*Triticum dicoccon*) 1 од. — імовірний відбиток на стінці горщика.

Загальна кількість поодиноких відбитків — 19 од.¹

Майже всю колекцію фрагментів горщиків складають денця, на переважній більшості яких є відбитки органічного походження. Найчастіше це суміш зернівок проса і відходів від його обмолоту у різному співвідношенні. Трапляються денця: 1) майже суцільно вкриті відбитками нерушених зернівок проса (себто в лусочках); 2) вкриті відбитками зернівок і відходів; 3) із

1. Крім того, оглянуто матеріал досліджень 2022 р. Виявлено відбитків: 4 проса, 1 ячменя плівчастого, 1 пшениці двозернянки.

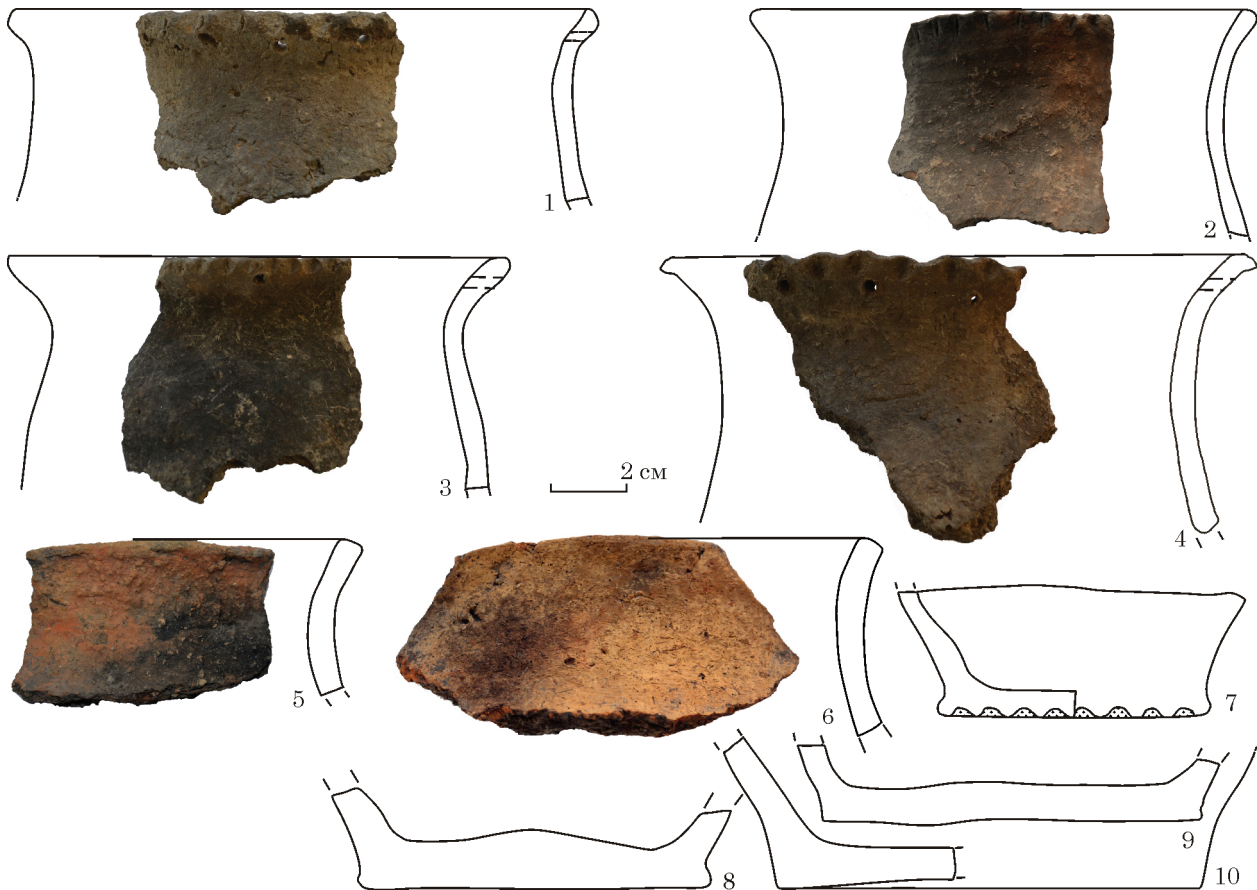


Рис. 2. Приклади посуду з поселення 3 Басівського городища: 1—6 — вінця; 7—10 — денця

відбитками відходів без зернівок. Зауважимо, що оскільки лусочки від зернівок проса доволі цупкі й добре зберігають форму зерна, їх легко впізнавати. На частині денця поруч наявні саме такі відбитки від лусочок — від половини до дрібної фракції, що на денцях має вигляд дрібних відносно глибоких «порізів». Саме завдяки цій особливості вдалось ідентифікувати значну кількість денця як такі, на яких є відбитки дрібних відходів від обрушення проса.

У поодиноких випадках на денцях виявлено відходи від обмолоту інших зернових культур¹.

Перша умовна категорія (представлена майже виключно відбитками зернівок проса) становить дуже незначну кількість — таких денця не більше трьох (рис. 4: 1). В одному такому випадку кілька відбитків проса знайдилось також на зовнішній поверхні придонної частини горщика. Найбільше зафіксовано денця із сумішшю в різних пропорціях проса та його відходів (рис. 4: 2) — не менше 34; лише в одному з них відбитки були змазані. У 41 випадку, вочевидь, на денцях відбилися відходи від проса (хоча й близько десятка з них під пи-

танням), але від самих зернівок — не спостережено (рис. 4: 3).

Відходи від обмолоту інших зернових культур виявлено в 11 випадках. Такі відходи складно визначати, оскільки вони, на відміну від лусочок зернівок проса, м'які й доволі рідко можуть розташуватись так, щоб повторювати форму відповідної зернівки (рис. 5).

Крім описаних вище, на двох денцях виявлено також відбитки тканини (рис. 6: 1, 2)².

На 16 денцях не вдалось ідентифікувати відбитки, що могли б походити від зернових або їхніх відходів.

Іншу категорію знахідок представляють конуси. Їхні тісто й, імовірно, параметри випалу були дуже різними, через що серед цих предметів є як щільні, так і доволі крихкі. Закономірності знаходження відбитків відносно щільності-крихкості не помічено.

На одному з конусів у нижній частині виявлено відбиток тканини (рис. 6: 3). На поверхнях і в зломах конусів порожнин від органічних решток переважно не помічено. Утім, певні винятки, де зафіксовано зернівки культурних рослин, були (див. вище). Крім того, в тілі конуса 289 (за колекційним описом) знайдено вуглики деревини.

1. Крім того, в матеріалах із досліджень 2022 р. виявлено денця з такими масовими відбитками: 2 проса, 7 проса й відходів від нього, 1 підсипка відходів не від проса, 2 підсипка невідстановленого походження.

2. Крім того, в матеріалах із досліджень 2022 р. виявлено ще одне денце з відбитком грубої тканини.

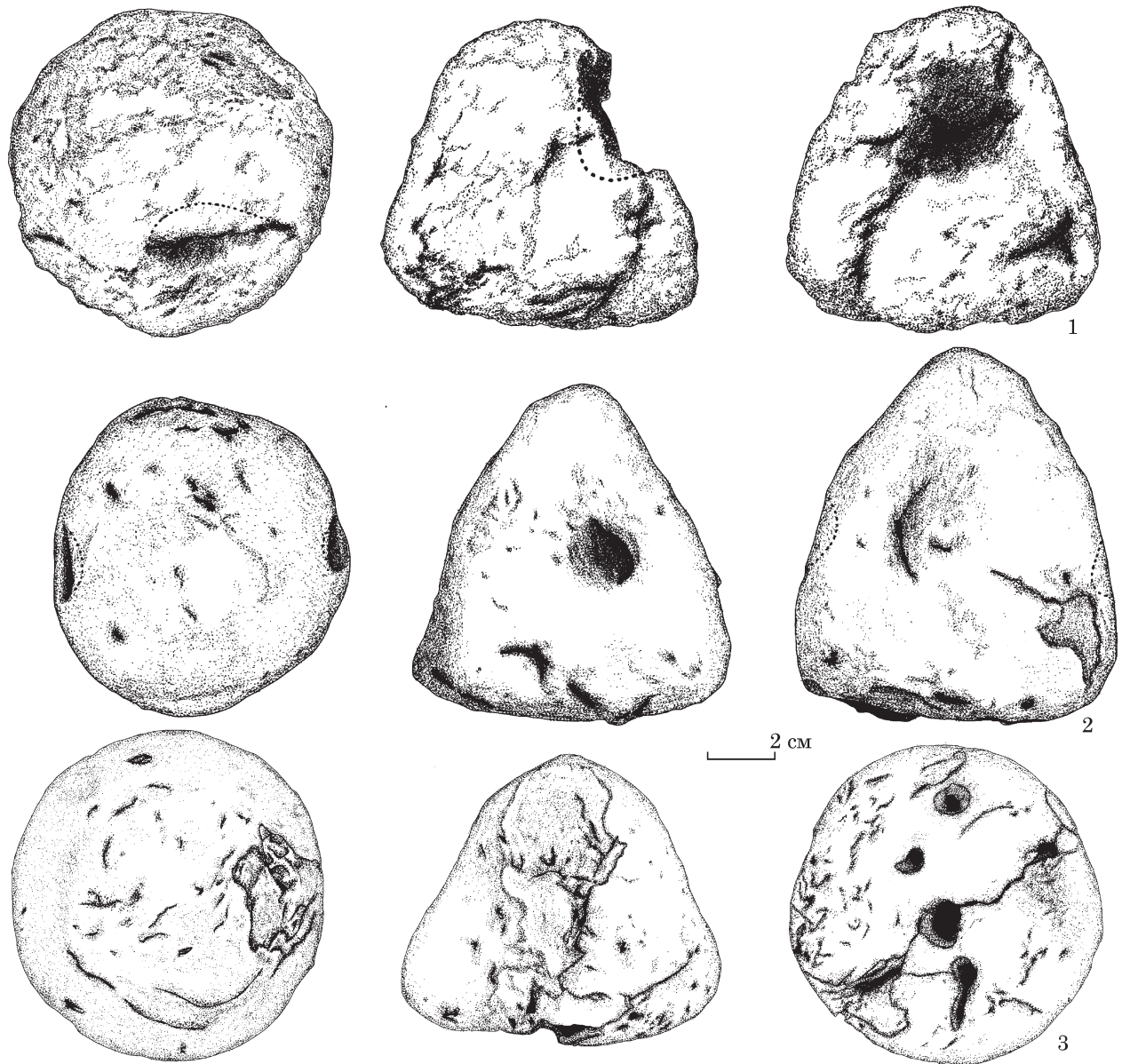


Рис. 3. Приклади конусів з поселення 3 Басівського городища

У чотирьох випадках на нижній частині конусів також виявлено відбитки переважно проса (рис. 7), проса з відходами від нього, і в одному випадку, можливо, — з відбитком півки ячменю.

Інтерпретація. Н. М. Кравченко і Г. О. Пашкевич виділили чотири фактори потрапляння палеоетноботанічного матеріалу до керамічних виробів. Перший — технологічний спосіб, за якого рослинний компонент (посічену полову з включеннями зерен) додавали у формувальну масу як усаджувальну домішку. До другого належать домішки злакових, що додавали з ритуальною метою. Третю групу матеріалів становлять зернівки, які могли випадково потрапити до глиняного тіста. Останній, четвертий фактор — використання як підсипки під дно зернівок або залишків після обмолоту під час формування посуду (Кравченко, Пашкевич 1985, с. 179).

Перший і другий фактори на оглянутих матеріалах не зафіксовані. Випадкові відбитки (третій фактор) становлять 19 одиниць, з-поміж яких найчастіше трапляється просо. Саме цей фактор має найбільшу цінність для характеристики палеоетноботанічного спектру, тобто зернового господарства, притаманного конкретній пам'ятці. Незначна кількість отриманої інформації унеможливує подальший аналіз.

Четвертий фактор — підсищення під дном — представлений у матеріалах із поселення 3 «Башта» надзвичайно яскраво. Наймасовішим явищем є відбитки проса й відходів від нього у різних співвідношеннях: якщо поодинокі зернівки проса серед відходів помічені в 34 випадках, то без зернівок є ще принаймні 41 денце. Розмежовувати ці дві категорії чи розглядати сукупно, нині сказати складно (рис. 8). Не виключаємо, що взагалі всю сукупність відбитків на денцях, пов'язану із просом,

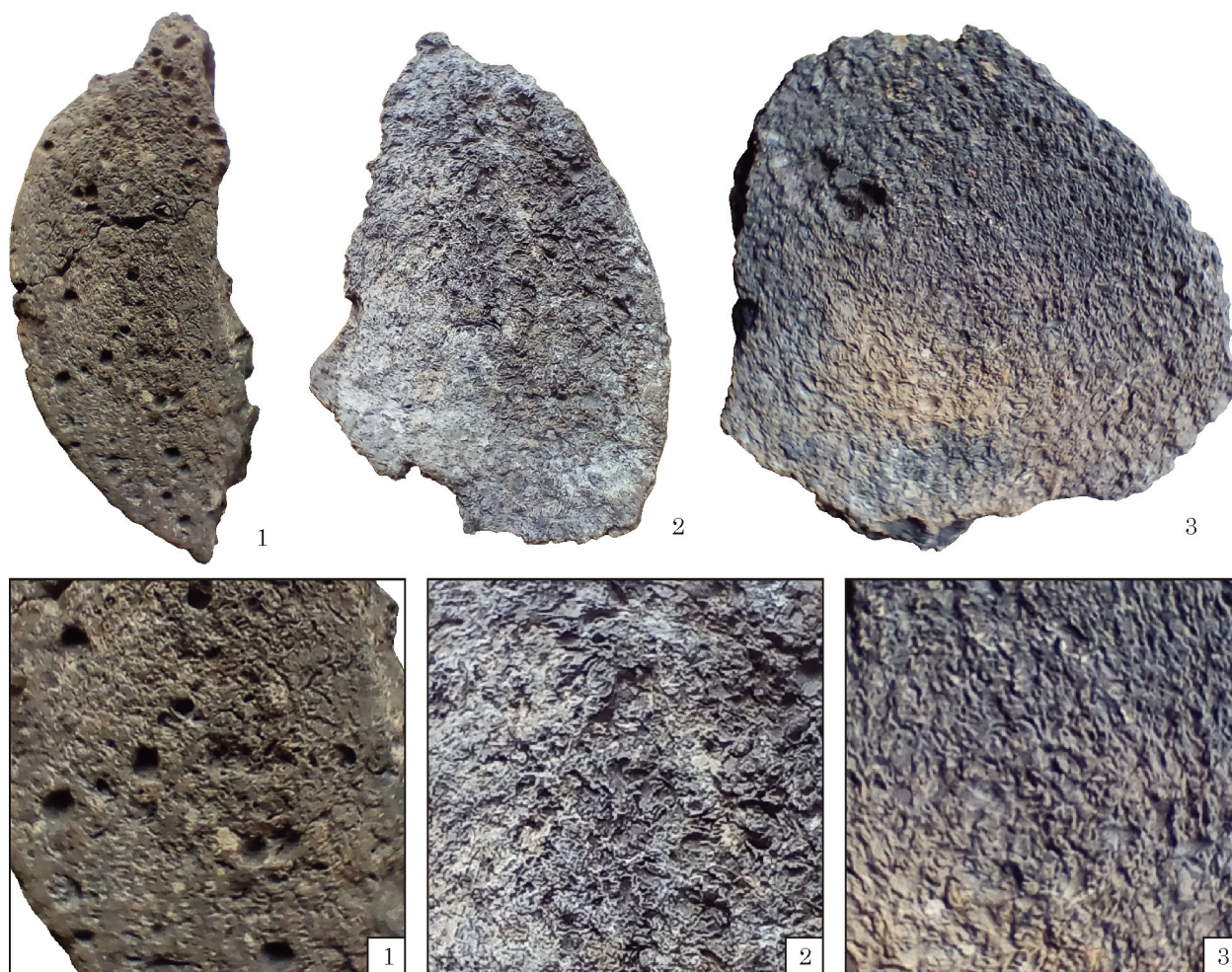


Рис. 4. Денця горщиків із відбитками зернівок проса і відходами від його обмолоту (виділені фрагменти зображення збільшені приблизно вдвічі)



Рис. 5. Денця горщиків із відходами від обмолоту зернових, крім проса (виділені фрагменти зображення збільшені приблизно вдвічі)

треба вважати єдиною традицією. У такому випадку кількість відбитків зернівок з-поміж відходів (від 100 % до повної відсутності) слід розглядати як сезонну працю, упродовж якої просо з нового врожаю поступово обрушували й ретельніше відділяли від відходів, які згодом і потрапляли на лаву до гончаря. Себто денця з найбільшою кількістю відбитків проса є фрагментами виробів, виготовлених у час завершення збору врожаю, а з їхньою відсутністю (але з відходами від злаку) — після обрушення проса.

Підсипання зерна під денця горщиків — поширений у давнину прийом. Зерно підсипали для того, щоб формувальна маса не прилипала до лавки чи підставки, на якій виготовляли посуд (Бобринський 1978, с. 39). Найпридатнішими, тому й найуживанішими, були зернівки проса, найменші серед зернових, або ж відходи від лущення зернових, досить часто й від проса. На думку А. В. Гейка, на



Рис. 6. Відбитки тканин на виробках із глини: 1, 2 — денця горщиків; 3 — конус, нижня частина (виділені фрагменти зображення збільшені приблизно вдвічі)

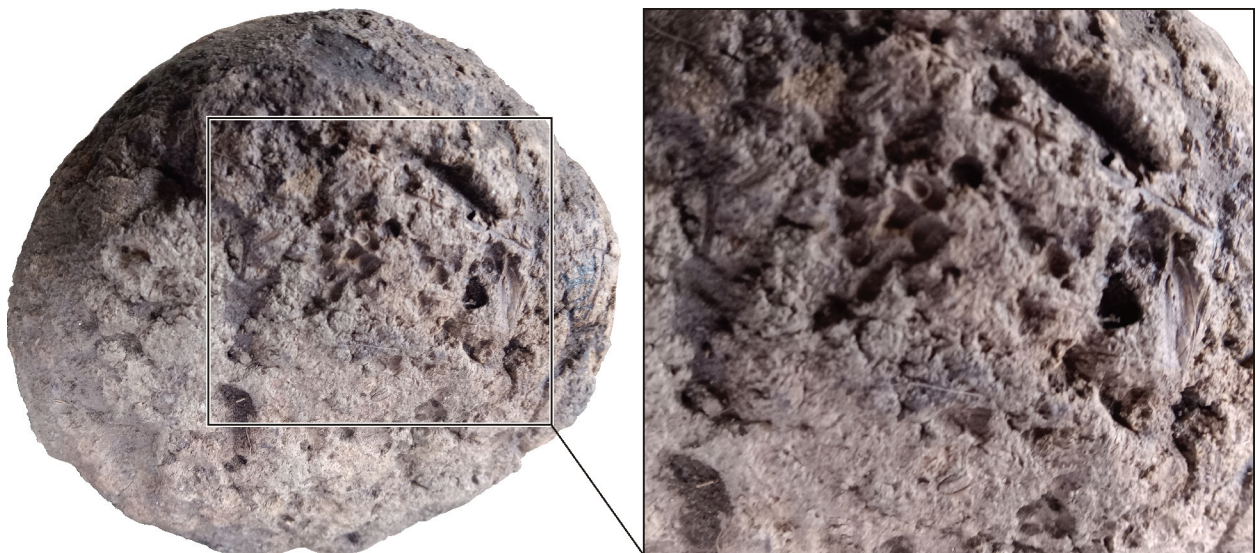


Рис. 7. Нижня «донна» частина конуса з відбитками зернівок проса

такій підсипці посуд легше було обертати: просо могло виконувати роль своєрідних «шарикопідшипників» (Пашкевич, Гейко 1998). Саме просо використовували щонайменше з ранньої залізної доби й до кінця I тис. н. е. включно, тобто до появи швидкого гончарного круга, разом із запровадженням якого відбувся перехід від «домашнього» виробництва горщиків до «професійного».

Відходи від інших злакових, порівняно з просом, трапились доволі нечасто (11 випадків); співвідношення з загальною кількістю донець із просом ($3 + 34 + 41 = 78$) становить 1 : 7. Поясненням цьому може бути одне з двох припущень: 1) початково просо було популярнішим за решту варіантів підсипки; 2) проса вирощували більше, ніж інших зернових.

Ми більше схилиємось до першого, хоча й не виключаємо того, що просо могло мати важливе значення. У будь-якому разі, це співвідношен-

ня не можна прямо екстраполювати на зернове господарство.

Традиція підсипання під денця горщиків була дуже поширеною в добу раннього заліза, на що принаймні з 1950-х рр. звертали увагу і археологи (напр.: Шрамко 1956; 1957), і палеоетноботаніки (напр.: Шрамко, Янушевич 1985; Янушевич 1986; Гаврилюк, Пашкевич 1991; Пашкевич 1991 та ін.). Дослідники вказували на масові відбитки на денцях горщиків проса, соломи та полови, а також відходів від обмолоту ячменю тощо. Наші визначення матеріалів із пам'яток ранньозалізної доби на території переважно між Дніпром і Доном цілком підтверджують ці спостереження (посилання див.: Горбаненко 2017). Але додамо, що за наявності значної кількості донець горщиків можна виділити і підсипку у вигляді піску, а також інші варіанти). Так, на городищі Циркуни зафіксовано різноманітні підсипки

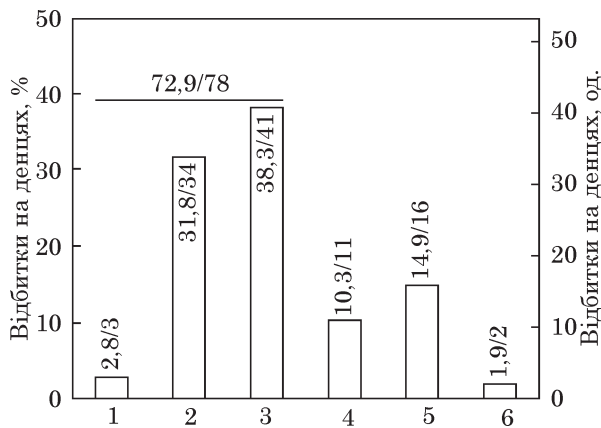


Рис. 8. Співвідношення відбитків на денцях горщиків: 1 — просо; 2 — просо й відходи від нього; 3 — відходи від проса; 4 — відходи від інших зернових; 5 — тканина; 6 — масові / масштабні відбитки не помічені. Над стовпчиками вказано: відсоток / кількість відбитків

й «підстилки» на денцях горщиків, кількість: 34 проса; 33 відходів проса — лусочок (іноді з зернівками); 26 відходів від обмолоту зернових (не проса; на одному з денців також був відбиток колоска пшениці двозернянки); 9 відходів від обмолоту ячменя плівчастого; 1 відходів від обмолоту ячменя плівчастого і проса; 1 листка широколистяного дерева; 8 піску (Горбаненко 2019, с. 364).

На відміну від наведеного прикладу (і деяких неопублікованих матеріалів), на поселенні 3 «Башта» підсіпки з піску не виявлено.

З-поміж інших на денцях горщиків виявлено два відбитки тканини. На території Лівобережного Лісостепу України А. Л. Щербань станом на 2007 р. зібрав 50 зразків подібних відбитків із 12 пам'яток (11 поселень, 1 поховання; 6 зразків виявлено не на денцях горщиків). За розрахунками дослідника, такі денця в колекції з Книшівського городища становлять 2,7 % (Щербань 2007, с. 82—92, додаток Б, табл. 4) ¹.

Отже, денця ставили не лише на сипкі субстанції (переважно ботанічного походження), зрідка використовували тканину і навіть листя дерев. Оскільки такі поодинокі випадки відомі на різних пам'ятках, можна припускати, що ці своєрідні винятки загалом не виходили за межі технологічного прийому, за якого між підставкою для формування посудини та формівною масою для горщика мав бути якийсь рухомий прошарок.

1. Поза межами регіону є дані про знахідки на городищах Кам'янському (Граков 1954, с. 68) і Совутинському (Остапенко 2001, с. 65), на поселенні Тарасівка 1 (Ткачук 2020). Також відомі поки не опубліковані знахідки денців із відбитками тканини з городища Капулівське (розвідки О. В. Фатеева, 1990—2011 рр., Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького).

Вважаємо, що відбитки на денцях засвідчують також і період «масового» виготовлення кераміки: переважно після збору врожаю.

Для конусів не спостережено закономірностей використання ботанічних решток. Утім, на чотирьох із 27 на донній частині виявлено відбитки проса і відходів від нього. Технологічно навряд чи необхідним було підсіпання під конус, що засвідчує й співвідношення цих предметів із відбитками і без них. Тому вважаємо, що частину конусів виготовили на тій самій підставці, де перед тим нещодавно формували горщик, але саме такий спосіб виготовлення не був обов'язковим.

Крім того, знахідка вуглика в тілі конуса близько від поверхні вказує на ощадливий режим випалу, за якого деревина не вигоріла, а лише обвуглилася. Наприклад, за спостереженнями А. В. Гейка і Т. М. Литвиненка, для випалу кераміки потрібна температура від 500 °С (Гейко, Литвиненко 2001, с. 47), тоді як інтенсивний процес обвуглювання матеріалів ботанічного походження відбувається за температури 270—300 °С (Сенько, Пинаев 2011, с. 21).

Висновок. За результатами огляду виробів із глини з поселення «Башта» зернове господарство не встановлене. Водночас чітко проілюстровано традицію додавання дрібної сипкої субстанції між підставкою для формування горщиків і формівною масою. Масовість таких випадків засвідчує традиційність і, вочевидь, вказує на період активного виготовлення посуду (і не тільки).

У переважній більшості випадків зафіксовано саме просо і його відходи у різних пропорціях. Мабуть, співвідношення відходів проса до інших решток ботанічного походження як 7 : 1 засвідчує зручність і, можливо згодом, традиційність використання саме цієї культури у гончарній справі. У такому випадку використання інших зернових (а також тканини) можна розглядати як певну інновацію та/або використання матеріалів, що трапились під руку.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаврилюк, Н. А., Пашкевич, Г. А. 1991. Земледельческий компонент в экономике степных скифов конца V — IV вв. до н. э. *Советская археология*, 2, с. 51-64.
- Гейко, А. В., Литвиненко, Т. М. 2001. До питання про визначення температури випалювання посуду роменської культури. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1 (9), с. 47-48.
- Горбаненко, С. А. 2017. Городище Циркуни: палеоетноботанічні дослідження. *Археологія і давня історія України*, 2 (23): Старожитності раннього залізного віку, с. 456-464.
- Горбаненко, С. 2019. Палеоетноботанічні визначення 2017 р. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 362-371.
- Граков, Б. Н. 1954. *Каменское городище на Днепре*. Материалы и исследования по археологии СССР, 36. Москва: Наука.

Іллінська, В. А. 1965. Басівське городище. *Археологія*, XVIII, с. 48-76.

Корж, А. А. 2021a. Дослідження ліпленої кераміки з Басівського городища. *Археологічна керамологія*, 1—2 (5—6), с. 145-152.

Корж, А. А. 2021b. Робота Басівського загону Путивльської археологічної експедиції в 2020 році. В: *Археологія північно-східної України: здобутки, сучасний стан та перспективи. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Суми, с. 61-63.

Корж, А. А. 2022. Дослідження Басівського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2020 р.*, с. 283-284.

Кравченко, Н. М., Пашкевич, Г. А. 1985. Некоторые проблемы палеоботанических исследований (по материалам Обуховской территориальной группы памятников I тыс. н. э.). В: Генинг, В. Ф. (ред.). *Археология и методы исторических реконструкций*. Киев: Наукова думка, с. 177-190.

Остапенко, М. А. 2001. Пам'ятки осілої скіфського часу на острові Хортиця. *Археологія*, 1, с. 51-67.

Пашкевич, Г. А. 1991. *Палеоботанические находки на территории Украины: Памятники I тыс. до н. э. — II тыс. н. э.*: Каталог I. Киев: Препринт.

Пашкевич, Г. О., Гейко, А. В. 1998. Палеоботаничні дослідження та деякі питання виготовлення кераміки скіфського часу з Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 1—2, с. 38-40.

Пеляшенко, К. Ю. 2020. *Ліплений посуд населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу*. Київ; Котельва: ІА НАН України; ДІКЗ «Більськ».

Сенько, Д., Пинаев, А. 2011. Особенности противопожарной защиты объектов с технологическими процессами сушки. *Алгоритм безопасности*, 3, с. 20-21.

Ткачук, Л. 2020. Визначення тканини з Тарасівки 1. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 389.

Шрамко, Б. А. 1956. Селище та могильник ранньої залізної доби біля с. Островерхівки. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 56-65.

Шрамко, Б. А. 1957. Следы земледельческого культа у лесостепных племен Северного Причерноморья в раннем железном веке. *Советская археология*, 1, с. 178-198.

Шрамко, Б. А., Янушевич, З. В. 1985. Культурные растения Скифии. *Советская археология*, 2, с. 47-64.

Щербань, А. Л. 2007. *Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII — початку III століття до н. е. (за глиняними виробами)*. Київ: Молодь.

Янушевич, З. В. 1986. *Культурные растения Северного Причерноморья: палеоботанические исследования*. Кишинев: Штиинца.

REFERENCES

Gavriliuk, N. A., Pashkevich, G. A. 1991. Zemledelcheskii komponent v ekonomike stepnykh skifov kontsa V — IV vv. do n. e. *Sovetskaia arkheologiya*, 2, s. 51-64.

Heiko, A. V., Lytyuchenko, T. M. 2001. Do pytannia pro vyznachennia temperatury vypaliuvannia posudu romenskoï kultury. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1 (9), s. 47-48.

Horbanenko, S. A. 2017. Horodyshe Tsyrukun: paleoetnobotanichni doslidzhennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia*

Ukrainy, 2 (23): Starozhytnosti rannoho zaliznoho viku, s. 456-464.

Horbanenko, S. 2019. Paleoetnobotanichni vyznachennia 2017 r. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 362-371.

Grakov, B. N. 1954. *Kamenskoe gorodishche na Dnepre. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 36. Moscow: Nauka.

Illinska, V. A. 1965. Basivske horodyshe. *Arkheolohiia*, XVIII, s. 48-76.

Korzh, A. A. 2021a. Doslidzhennia liplenoï keramiky z Basivskoho horodyscha. *Arkheolohichna keramologhiia*, 1—2 (5—6), s. 145-152.

Korzh, A. A. 2021b. Robota Basivskoho zahonu Putyvlskoï arkheolohichnoï ekspedytsii v 2020 rotsi. In: *Arkheolohiia pivnichno-skhidnoi Ukrainy: zdobutky, suchasnyi stan ta perspektvy. Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Sumy, s. 61-63.

Korzh, A. A. 2022. Doslidzhennia Basivskoho horodyscha. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2020 r.*, s. 283-284.

Kravchenko, N. M., Pashkevich, G. A. 1985. Nekotorye problemy paleo-botanicheskikh issledovaniï (po materialam Obukhovskoi territorialnoi grupy pamiatnikov I tys. n. e.). In: Gening, V. F. (ed.). *Arkheologiya i metody istoricheskikh rekonstruktsii*. Kyiv: Naukova dumka, s. 177-190.

Ostapenko, M. A. 2001. Pam'iatky osilosti skifskoho chasu na ostrovi Khortytsia. *Arkheolohiia*, 1, s. 51-67.

Pashkevich, G. A. 1991. *Paleoetnobotanicheskie nakhodki na terri-torii Ukrainy: Pamiatniki I tys. do n. e. — II tys. n. e.*: Katalog I. Kyiv: Preprint.

Pashkevych, H. O., Heiko, A. V. 1998. Paleobotanichni doslidzhennia ta deïaki pytannia vyhotovlennia keramiky skifskoho chasu z Dniprovskoho Lisostepovoho Livoberezhzhia. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1—2, s. 38-40.

Peliashenko, K. Yu. 2020. *Liplenyi posud nasele-nnia skifskoho chasu Dni-pro-Donetskoho Lisostepu*. Kyiv; Kotelva: ІА НАН України; ДІКЗ «Більськ».

Senko, D., Pinaev, A. 2011. Osobennosti protivopozharnoi zashchity obiekto-v s tekhnologicheskimi protsessami sushki. *Algorit-m bezopasnosti*, 3, s. 20-21.

Tkachuk, L. 2020. Vyznachennia tkanyny z Tarasivky 1. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 389.

Shramko, B. A. 1956. Selyshche ta mohyl'nyk rannoi zaliznoi doby bilia s. Ostroverkhivky. *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, VI, s. 56-65.

Shramko, B. A. 1957. Sledy zemledelcheskogo kulta u lesostepnykh plemen Severnogo Prichernomoria v rannem zheleznom veke. *Sovetskaia arkheologiya*, 1, s. 178-198.

Shramko, B. A., Ianushevich, Z. V. 1985. Kulturnye rasteniia Skifii. *Sovetskaia arkheologiya*, 2, s. 47-64.

Shcherban, A. L. 2007. *Priadi-nnia i tkatstvo u nasele-nnia Livoberezhnoho Lisostepu Ukrainy VII — pochatku III stolit-tia do n. e. (za hlynianymy vyro-bamy)*. Kyiv: Molod.

Ianushevich, Z. V. 1986. *Kulturnye rasteniia Severnogo Prichernomoria: paleoetnobotanicheskie issledovaniia*. Kishinev: Shtiintsa.

A. A. Korzh, S. A. Gorbanenko

SOME FEATURES OF THE PRODUCTION OF CLAY ARTIFACTS BY THE RESIDENTS OF THE BASIVKA SETTLEMENT

In 2021—2022, the Basivka team of the Putivl expedition conducted the archaeological exploration at the settlement 3 «Bashta» of the Basivka hill-fort in Sumy Region. This is the largest settlement of the Scythian period in the Sula River basin. In the excavation area, more than 400 fragments of clay items including 27 complete cones were found. Since the large number of prints on clay products, represented mostly by the rims and bottoms of the hand-made pots, has a scien-

tific interest a more detailed examination of the collection was carried out.

According to the results of the study, the following issues were taken into account: individual grains of cultivated plants on the walls of pots and on cones; various prints on the bottoms of the pots. Single prints (19 items in total) are not of statistical interest.

Mainly mass imprints of cereal grains and waste from them (mainly millet) on the bottom of the pots have been found. The found bottoms were: 1) almost completely covered with imprints of intact millet grains (that is, in flakes), 2) covered with imprints of grains and waste; 3) with imprints of waste without grains. In isolated cases the waste from the threshing of other grain crops was found on the bottoms. According to materials from other Scythian sites it is known that grain (and waste from threshing) was sprinkled, and sand was used. No sand prints were found at settlement 3 «Bashta».

There are also isolated cases of fabric usage (both on materials under study and other sites) and even leaves of broad-leaved tree species (Tsyркuny). However, the small number of such cases hardly proves the global tradition of using such «substrates». On the other hand, the tradition of pouring cereals (mainly millet) and

waste from them under the bottom of pots was very common in the Early Iron Age. We believe that such prints on the bottoms testify to the period of «mass» production of ceramics: mainly after the harvest.

Keywords: Early Iron Age, Basivka hill-fort, clay products, paleoethnobotany, grain.

Одержано 16.02.2023

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

GORBANENKO Serhii, Ph. D., Senior Researcher, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-4786-0369,

e-mail: gorbanenko@gmail.com.

КОРЖ Антон Анатолійович, аспірант, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KORZH Anton A., Post-graduate Student, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-6937-6725,

e-mail: skifc14@gmail.com.